

Літаратура

1. Багдановіч М. Поўны збор твораў. У 3 т. Т. 1. Вершы, паэмы, пераклады, наследаванні, чарнавыя накіды. Мінск: Навука і тэхніка, 1991. 752 с.
2. Багдановіч М. Поўны збор твораў. У 3 т. Т. 2. Маст. проза, пераклады, літаратурныя артыкулы, рэцэнзіі і нататкі, чарнавыя накіды. Мінск: Навука і тэхніка, 1993. 600 с.
3. Гарадніцкі Я.А. Мастацкі свет беларускай літаратуры XX стагоддзя. Мінск: Бел. навука, 2005. 206 с.
4. Гачечиладзе Г. Вопросы теории художественного перевода. Тбилиси, 1965.
5. Мандельштам О.Э. Разговор о Данте. М., 1967.
6. Минералов Ю.И. Теория художественной словесности (поэтика и индивидуальность). М., 1999.
7. Навуменка І.Я. Максім Багдановіч. Мінск, 1997.
8. Пастернак Б. Воздушные пути: проза разных лет. М.: Сов. писатель, 1982. 493 с.
9. Пыско Н.М. Паэтыка імпрэсіяністычных твораў М. Багдановіча // Весці НАН Беларусі. Сер. гуманіт. навук. 2004. № 3.
10. Цвейг С. Жизнь Поля Верлена // Нева. 1991. № 9.

З.М. Тычына

АСАБЛІВАСЦІ ВЫКАРЫСТАННЯ ЛЕКСЕМЫ *сон* У МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

У большасці моў існуюць два словы, якія даюць магчымасць размежаваць “надыходзячы пасля няспання перыядычны функцыянальны псіхічны стан узнаўлення, які характэрызуецца значным тармажэннем і адключнасцю ад слабых сенсорных уздзеянняў знешняга свету” [7, с. 974] і “нармальны псіхічны працэс ў перыяд сну, які суправаджаецца зрокавымі вобразамі і ўяўленнямі, якія перажываюцца суб’ектыўна” [7, с. 955]. У рускай мове гэта *сон* і *сновидение*, у нямецкай – *das Schlafen* (‘сон, спанне’) і *der Traum* (‘сон, сненне, мара, мроя’), у англійскай – *sleep* і *dream*, у французскай *sommeil* і *reve*, у польскай – *sen* і *marzenie*, *senne*. Паводле руска-беларускага слоўніка 1982 г. (рэдактар акадэмік АН БССР К.К. Атраховіч) *сновидение* перакладаецца на беларускую мову словам *сон*. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы таксама не ўтрымлівае слоў *снабачанне* або *сненне*, якія часам можна сустрэць у друку. Зрэшты, нагоды гараваць з-за гэтага няма, паколькі кантэкст і мастацкага, і

навуковага твора дапамагае вызначыць, пра што ідзе гаворка. Напрыклад: “Пан Ротмістар яшчэ спаў, і я, баючыся парушыць яго спакойны сон, ляжаў і разважаў аб прыгодах Драўлянага Дзядка і кабеты Інсекты” [2, с. 296]; “У цёплай цішыні чулася роўнае, лёгкае дыханне Хведзькі ды стомлены бацькаў сон” [6, с. 49]. Ці: “Першы лёкай. Мне сніўся дзіўны сон: бачыў старога пана нябожчыка, быццам з ім пераходзіў нейкую пустэльнію, дзе шмат было страшных гадзюк” [2, с. 207–208]”; “Некалі (Сотнікаў – З. Т.) усё згадваў, які з яго сноў прадкажа пагібель, і думаў, што гэта павінен быць дужа незвычайны, поўны асаблівага сэнсу сон – такі, што адразу стане зразумела: далей сёння яму не пражыць” [3, с. 123].

Сон – гэта надзвычай складаная і таямнічая з’ява. Спасцігнуць яго сутнасць спрабавалі яшчэ ў старажытнасці. Паводле меркавання некаторых вучоных (напр. А.Б. Тайлара), так званыя пячорныя людзі не знаходзілі ніякіх адрозненняў паміж рэальнасцю і бачанымі ў сне падзеямі. Падабенства таго, што адбываецца ў сне, і таго, што чалавек перажывае наяве, а дакладней ілюзорнасць, няпэўнасць таго і іншага, паступова перарастае ў філасофскую праблему, скіроўвае на пошукі крытэрыю, доказу, які змог бы давесці, што дадзены момант – ёсць рэальнасць, а вось тое, што мы бачылі мінулай ноччу – сон (Чжуан-цзы (369–286 да н. э.), Рэнэ Дэкарт (1596–1650), Людвіг Вітгенштэйн (1889–1951)). Тэма сну як жыцця і жыцця як сну выяўляецца таксама ў мастацкай літаратуры. У назве маральна-філасофскай драмы Кальдэрона стаіць знак роўнасці паміж паняццямі “сон” і “жыццё” (“Жыццё ёсць сон”). Пазней у некаторых творах гэтая думка ўдакладняецца: сон – гэта мінулае жыццё, гэта ўспаміны пра мінулае. Пісьменнікі выкарыстоўваюць сон у якасці спосабу ўвесці ў твор пэўныя эпізоды з дзяцінства або маладосці героя. Такім чынам, лексема *сон* замяняе лексему *жыццё*, або *мінулае*, або *ўспамін*: “Прысніўся яму (Сотнікаву – З. Т.) недарэчны блытаны сон. ... нешта з дзяцінства, і сярод усяго дробязнага і незапамінальнага – нейкая недарэчная сцэна з бацькавым маўзерам” [3, с. 123]; “Ну а што да сноў, дык тут ён (Напалеон – З. Т.) з ранняе маладосці адчувае сябе амаль роўным Богу. Здольнасць перажываць нават самыя далёкія дні – да драбніцаў выяўна, з усімі падзеямі, з аналізам дзяржаўных спраў, з імёнамі, з пачуццямі, адценнямі пачуццяў, гэтую здольнасць ён здавён лічыць адной з праяваў свае геніяльнасці” [1, с. 337].

Жыццё – гэта не толькі мінулае, але і сучаснае, і будучыня таксама. Таму сон бярэцца і за прароцкую ролю (сон-“видение” ў “Жыцці

Еўфрасінні Полацкай”; сон Святаслава ў “Слове пра паход Ігара”; сон галоўнага героя з “Вольфэрт Вебер, ці Залатыя сны” Вашынгтона Ірвінга; мроя-мара пра будучыню з верша “Сон” (“На панцені пшеницю жала...”) Тараса Шаўчэнкі; сон, які змясціў у сабе ўсю гісторыю чалавецтва, з верша Уладзіміра Караткевіча “І сніў Адам”). І за ролю кантралёра сучаснага (сон апекуна вучэбнай акругі з “Залатога цяля” Іллі Ільфа і Яўгена Пятрова).

Жыццё – гэта сон. Але ў мастацкай літаратуры і смерць (супрацьлегласць жыцця, адсутнасць жыцця, знікненне жыцця, яго пераўтварэнне) – таксама сон. У побытавай размове людзі ніколі не кажуць, што чалавек заснуў вечным сном, бо падобныя паведамленні мелі б крыху іранічную канатацыю. Не часта сустраэнеш параўнанне смерці са сном у навуковай літаратуры (маецца на ўвазе тое, што ніхто не піша пра якую-небудзь значную асобу: “ён назаўсёды адыйшоў у царства сноў”). Аднак, у мастацкіх творах страшная смерць найчасцей прадстае ў покрыве салодкага, спакойнага сну. Самы ярскі прыклад таго, што пад сном можна разумець смерць, – маналог Гамлета:

...Смерць і сон –
Адно і тое ж; і сказаць, што сном
Канчаюцца туга, і боль, і крыўды,
І тысячы пакут, што чалавеку
Дала прырода ў дар, – такі канец
Сустрэў бы з радасцю. Смерць – сон, заснуць,
Заснуць і марыць. Так. Але пытанне:
Якія мары поўняць сон смяротны,
Калі пакінеш гэты шумны свет? –
Вось што трымае нас, вось дзе прычына
Таго, што гора гэтак даўгавечна [8, с. 262].

Замена лексемы *смерць* на *сон* або на словазлучэнне *смяротны сон* робіцца свядома, паколькі змякчае непрыемнае ўражанне, якое пакідае ў людзей думка пра мёртвага чалавека. Нябожчык, мярцвяк – гэта кепска, непрыемна. Той, хто спіць глыбокім, смяротным сном, выклікае менш негатыўных пачуццяў, відавочна, з той прычыны, што ёсць у такога чалавека магчымасць у далёкай-далёкай будучыні, на вялікім Судзе ці ў Райскай краіне, ці дзе-небудзь яшчэ – ва ўспамінах, у снах жывых – абудзіцца.

Зігмунд Фрэйд сказаў, што нашыя снабачанні прагнуць спраўдзіць нашыя жаданні. Не будзем прыводзіць вялізарную колькасць прыкладаў

літаратурных сноў, якія б адлюстроўвалі патаемныя і адкрытыя жаданні герояў, а звернемся да трагедыі “Фаўст” Ёгана Вольфганга Гётэ, у якой словам *сон* ясна замяняецца слова *жаданне*. Фаўст расказвае сваёй партнёршы па скоках:

Дзівосы змучылі мяне:
Угледзеў яблыньку я ў сне –
На ёй два яблычкі гараць,
І я палез, каб іх сарваць” [4, с. 143].

Гэты ўяўны сон, безумоўна, трэба разумець наступным чынам: “Я маю жаданне (у мяне быў сон). Я хачу песціць цела, грудзі (рваць яблычкі) дзяўчыны (яблынькі)”.

Цікавае значэнне набывае лексема *сон* у вершах Янкі Купалы “Што ты спіш? (“Што ты спіш, што ты спіш, // Беларускі мужык?”) і “Для насценнай газеты БДЗВ” (“Што ты спіш, Госыздат?”). Нягледзячы на тое, што творы адрозніваюцца сваёй эмацыйнай афарбоўкай, настроем (у першым выпадку адчуваецца горыч і сум, а у другім – зырка праступае іронія), ідэяй, іх аб’ядноўвае тое, што у кожным з іх пад сном разумеецца “бяздзейнасць”, з якой і вынікаюць усе беды. Людзі, што “спяць у шапку”, нічога не здабываюць. Ніхто не будзе абараняць правы таго, хто дзеля сваёй волі, дзеля справядлівасці, не паварушыць і пальцам. “Сон” Госыздату, пра які піша Янка Купала, – гэта таксама і дзейнасць пустая, некарысная, гэта марнатраўства: “Замест кніжак для школ // Бланкі шлёпаеш ты, // А пацехі ад іх // Ні табе, ні людзям” [5, с. 125]. Сон як чаканне руху, як тое, што папярэднічае яму, г. зн. таксама як бездзейнасць мы назіраем у вершы “Світае”:

Эй, годзе ўжо спаць! Уставайце!
Глядзіце – світаць пачало.
Скарэй жа скарэй паспяшайце:
Нясе сонца свет і цяпло.
Яно сэрца нам разагрэе,
Адчыняцца вочы на свет,
Яно сон наш хутка развее,
Вясёлы шлючы нам прывет [5, с. 55].

Аднак, *сон* у творчасці Янкі Купалы не заўсёды мае негатыўнае адценне. Найчасцей *сон* – гэта таямніца, мары, успаміны, пачуцці, якія

немагчыма выкараніць з душы (“...О так! Я – пралетар!..”, “Сон” (“Заглянь, сыноч, у соннік...”, “Сон” (Не помню дня і той мінуты...”), “Сон на кургане”). Верш “Быў гэта сон...” прадстаўляе чытачу новае значэнне лексемы *сон*. *Сон* тут замяняе словы *самаабман*, *надзеі*, *марныя спадзяванні*: “Быў гэта толькі сумны сон, // Што развяду я з ёй бяду, // Што пад яе напеваў звон // Лягчэй к магіле дабрыду” [5, с. 9].

Што ж такое сон? Чаму мы спім і снім сны? Што мы снім? Чаму пераказваем тое, што снім, іншым людзям? Як можна ўпэўніцца, гэтыя пытанні па складанасці сваёй могуць стаяць побач з пытаннямі пра пошук ісціны, пра сэнс быцця. Лексічныя значэнні слова *спаць* настолькі разнастайныя, што, каб зразумець, пра што ідзе гутарка, абавязкова патрэбны кантэкст, бо акрамя асноўных, зацверджаных слоўнікамі сэнсаў, кожны чалавек можа надзяліць яго яшчэ якім-небудзь сваім.

Літаратура

1. Арлоў У. Сны імператара: Аповяданні, аповесці, эсэ. Мінск: Маст. літ., 2001. 383 с. (Беларуская проза XX стагоддзя).
2. Баршчэўскі Я. Выбраныя творы / Уклад., прадм. і камент. М. Хаўстовіча. Мінск: Беларускі кнігазбор, 1998. 480 с.
3. Быкаў В. Збор твораў. У 6 т. Т. 2. Аповесці. Мінск: Маст. літ., 1992. 463 с.
4. Гётэ Ё.В. Фаўст: Трагедыя / Пер. з нем. і камент. В. Сёмухі; Прадм. А. Міхайлава. Мінск: Маст. літ., 1991. 406 с. (Скарбы сусветнай літаратуры).
5. Купала Я. Поўны збор твораў. У 9 т. Т. 4. Вершы, пераклады 1915–1929. Мінск: Маст. літ., 1997. 446 с.
6. Мележ І. Збор твораў. У 10 т. Т. 5. Людзі на балоце: Раман з “Палескай хронікі”. Мінск: Маст. літ., 1981. 415 с.
7. Овчаренко И.И. Сновидения. Сон. // Всемирная энциклопедия: Философия / Гл. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. М.: АСТ, Минск: Харвест, Совр. литерат., 2001. 1312 с.
8. Шэкспір У. Санеты. Трагедыі: 3 англ. / Уклад., прадм. і камент. В. Небышынца. Мінск: Маст. літ., 1989. 479 с.

І.І. Шматкова

МАСТАЦКА-ВЫЯЎЛЕНЧЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ПЕЙЗАЖНАЙ ЛІРЫКІ Е. ЛОСЬ, Н. МАЦЯШ, Г. КАРЖАНЕЎСКАЙ

Чалавеку ўласціва імкненне да гармоніі, ён жадае бачыць яе ва ўсім. Але незаўсёды знойдзеш гармонію сярод соцыуму. Пераадолець трагізм светаўспрымання, знайсці выхад з бясконцага кола паўсядзённых праблем, адчуць агульную карціну ўсяго існага, глыбокую паяднанасць чалавека з